

Sándor Maticsák & Gábor Pusztai

Nederlandse walvisvaarders op Nova Zembla

De beschrijving van N. Ozereckowsky uit de 18de eeuw

Abstract

The Russian Orenburg expedition made important discoveries in Russia's inlands between 1768 and 1774. One of the members of the expedition Nikolai Ozereckowsky (1750–1827), who was only eighteen years old at the time, gave a description of Nova Zembla. In 1788, information of local fishermen was added by Ozereckowsky to this description, of which one was a short passage about Dutch sailors. In our article we would like to shed light on, besides the original text, the background of the Orenburg expedition and Dutch whaling.

Keywords: Nova Zembla, Russia 18th century, Dutch whalers, Orenburg expedition

De Orenburg-expedities

Op 3 juni 1769 schoof Venus langs de zon voorbij. Dit sterrenkundige fenomeen, de Venusovergang, gebeurt niet vaak. Sinds de uitvinding van de verrekijker kon dit acht keer waargenomen worden (in 1631, 1639, 1761, 1769, 1874, 1882, 2004 en in 2012). De volgende keer zal het in 2117 plaatsvinden. Dit was een belangrijke gebeurtenis aan het begin van de moderne tijd, omdat met behulp van de beweging van Venus de afstand tussen de aarde en de zon kon worden berekend. Om succesvolle metingen uit te kunnen voeren moest men op verschillende, ver van elkaar verwijderde plekken op aarde metingen uitvoeren. In 1761 kon men nog geen precieze gegevens leveren, maar acht jaar later werden van de gegevens van verschillende wetenschappers en enthousiaste amateurs de afstand van

de planeten en de zon berekend. Een deel van de metingen werd op de Stille Oceaan en op het Amerikaanse continent uitgevoerd (bv door kapitein Cook op Tahiti).

Venus verscheen volgens Greenwich-tijd op 3 juni, om 19.15 uur aan de rand van de zon en de overgang duurde tot 1.35 uur. Om deze reden kon dit fenomeen in Europa slechts op het meest noordelijke punt van het continent waargenomen worden. De beroemde sterrenkundige van Hongaarse komaf uit Wenen, Miksa Hell reisde met zijn assistent János Sajnovics naar het land van de middernachtzon. Sajnovics vertoefde langere tijd in Lapland en schreef de eerste wetenschappelijke studie van de vergelijkende historische finoegristiek over de verwantschap van het Hongaars en het Laps met de titel *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse* [Bewijs dat Hongaarse en Lapse woorden identiek zijn], 1770.

Er werden in totaal op 77 plekken metingen uitgevoerd met medewerking van 151 wetenschappers. Dat was het grootste wetenschappelijke samenwerkingsverband tot dan toe. Ook in Rusland trof men voorbereidingen voor deze gebeurtenis. Op zes plekken in Rusland werden metingen uitgevoerd (op drie plekken op het Kola schiereiland, in Orsk, in Orenburg en in Yakutsk in Siberië), maar de Academie der Wetenschappen van Sint-Petersburg nam geen genoegen met dit aantal. Naast de sterrenkundige metingen werd er in 1768 ook een expeditie naar de binnenlanden van Rusland gestuurd. Het doel was de geografie, flora en fauna van Rusland in kaart te brengen. Tijdens de expeditie werd naast natuurwetenschappelijke gegevens ook uiterst waardevolle volkenkundige informatie verzameld. De wetenschappers moesten zoveel mogelijk volkeren, hun uiterlijk, klederdichten, gewoontes, religie en ook taal beschrijven.

Deze geweldige onderneming werd in de geschiedenis bekend als de Orenburg-expeditie. Deze benaming is echter onjuist omdat er in totaal vijf afdelingen waren van de expeditie, waarvan drie de Orenburg-expeditie en twee de Astrachan-expeditie genoemd werden. De deelnemers van deze expedities zijn ook veel verder gekomen dan Orenburg en Astrachan. De „Orenburg-Expeditie” bereisde het midden- en benedengebied van de Wolga, de steppe van Kalmukkië, Basjkirië, de omgeving van Orenburg, West-Siberië, het gebied van Jekaterinburg, Toemen, Tobolsk, Omsk, Tomsk, Krasnojarsk en Irkoetsk. Ook brachten de deelnemers het Baikalmeer en Boeitarland in kaart en drongen zelfs door tot aan de Russisch-Chinese grens. De „Astrachan-expeditie” verzamelde gegevens aan de monding van de Wolga, bij de Kaspische zee, bij de Zee van Azov en brachten de Kaukasus gedetailleerd in kaart.

Omdat er in die tijd nog onvoldoende gekwalificeerde mensen waren voor deze taak, werden door de Academie der Wetenschappen buitenlandse natuurwetenschappers (vooral Duitsers en Zweden) gevraagd om de expedities te leiden. De leider van de eerste afdeling en ook van de hele expeditie was de beroemde natuurwetenschapper uit Berlijn, Peter Simon Pallas (1741–1811). Afdeling twee werd geleid door de Rus Ivan Ivanovich Lepyokhin (1740–1802). Afdeling drie werd aangevoerd door de Zweed Johann Peter Falk (1732–1774). De leiders van de twee afdelingen van de Astrachan-expeditie waren de Duitsers Samuel Gottlieb Gmelin (1744–1774) en Johann Anton Gldenstedt (1745–1781). De vierde Duitser in de expeditie was Johann Gottlieb Georgi (1729–1802). Hij voerde vier jaar lang onder leiding van Falk en Pallas veldwerk uit. De buitenlandse wetenschappers waren in dienst van de Academie der Wetenschappen in Sint-Petersburg en verbleven voor de grote reis al geruime tijd in de hoofdstad van het Russische Rijk. De kosten van de expedities in 1768 en 1774 waren enorm hoog.

Elke afdeling had in principe dezelfde structuur. Naast de leider van de afdeling waren er altijd een tekenaar, een preparator, een jager en enkele jonge studenten van de Academie (die later vaak ook zelf lid werden van de Academie).

Laten we de reis van afdeling twee onder de leiding van Lepyokhin onder de loep nemen. Lepyokhin was de enige Russische leider van een afdeling, studeerde aan de Academie van Sint-Petersburg filosofie, retoriek, Latijn en scheikunde. Later studeerde hij aan de universiteit van Straatsburg en Leiden. In 1767 promoveerde hij tot doctor in de medicijnen. In 1771, nog tijdens de expeditie, werd hij tot lid van de Academie der Wetenschappen in Sint-Petersburg gekozen, na zijn terugkeer in 1774 werd hij tot directeur van de koninklijke botanische tuin benoemd. Tussen 1777 en 1794 werkte hij als inspecteur van het gymnasium van de Academie. In 1783 werd hij tot secretaris van de Academie gekozen. Zijn werkzaamheden waren erg uiteenlopend: hij vertaalde klassieke maar ook eigentijdse Duitse en Franse literatuur, hij was redacteur van een deel van de manuscripten van Lomonosov, hij fungeerde als redacteur van een tijdschrift en was medewerker van het grote woordenboek van de Russische taal.¹

In de afdeling van Lepyokhin werkten ook de studenten Andrej Lebedjev, Tymofej Malgin, Nikolay Ozereckowsky, de tekenaar Michail Salaoerov, de preparator Filipp Fedotjev, een jager en twee soldaten. Lepyokhin verdiende 400 roebel per jaar (dat was slechts de helft van het

salaris van Pallas), de studenten en de tekenaar kregen ieder 72 roebel. De preparator verdiende 84 roebel, de jager slechts 40 roebel.

De expeditie vertrok op 8 juni 1768. Ze gingen naar het midden-Wolga-gebied, de omgeving van Orenburg, Oost-Basjkirië, ze bezochten de fabrieken zuidelijk van de Oeral en ook Jekaterinburg en Toemen. In mei 1771 gingen ze naar het Noordwesten: naar Solikamsk, Permjakland, Zuid-Komiland en via Velikij Oestjoeg gingen ze langs de rivier de Noordelijke-Dwina. Via Ustj-Pinjega en Holmogori kwamen ze eind mei in Archangelsk aan. De rest van het jaar hebben ze hier doorgebracht. In 1772 bereisden ze de kust van de Witte- en de IJsee en aan het einde van het jaar kwamen ze via het Ladogameer terug in Sint-Petersburg. In 1773 kreeg Lepyokhin de opdracht om naar Belarus te gaan, terwijl zijn afdeling in de buurt van Pskow, Smolensk, Gomel, Vitjebk en Riga gegevens verzamelde. De expeditie duurde vijf en half jaar.²

Een van de medewerkers van de expeditie was de toen nog erg jonge, achttienjarige scholier van het gymnasium van de Academie, Nikolai Ozereckowsky (1750–1827). Na de expeditie (hij keerde op 15 december 1773 terug), ging hij in 1774 in Leiden en in Straatsburg studeren waar hij ook promoveerde. Na zijn terugkeer in Rusland, in 1779, werd hij hoofdassistent, drie jaar later werd hij tot lid van de Academie benoemd. Hij maakte verschillende studiereizen: in 1785 in de buurt van het Onegameer, in 1805 naar het Ilmenmeer, in 1812 naar de Ladogameer. In 1814 verrichte hij onderzoek aan de boven-Wolga. Hij was redacteur van verschillende kranten, werkte als docent, vertaalde uit het Engels, Duits, Frans, Latijn en was ook redactielid van het eerste Russische woordenboek. Hij was lid van meerdere buitenlandse wetenschappelijke genootschappen. Tot aan zijn dood was hij directeur van het museum der academie, van de „Kunstkamer”.

De jonge Ozereckowsky deed als lid van de expeditie van Lepyokhin meerdere keren zelfstandig onderzoek. In de lente en in de zomer van 1769 werd hij samen met een preparator en een jager naar de rivier de Don gestuurd om vogels te observeren. Begin 1771 ging hij naar de Witte Zee, bezocht het Kolaschiereiland en kwam tot aan het Heilige Neus (Святой Нос) schiereiland. De volgende zomer ging hij via Megra, Majda, Kojda, het eiland Morsjovec, Mezenj, Mglá, Visjas, Snopa, Pesa, Wolonga naar Ingjiga. Op de terugweg ontmoette hij Lepyokhin en samen gingen ze terug naar Archangelsk.

Lepyokhin beschreef zijn reis in zijn dagboek (*Дневныя записки путешествія доктора и Академіи наукъ адъюнкта Ивана Лепехина*

по разнымъ провинціямъ Россійскаго государства)³. Het werd tussen 1771 en 1805 in vier delen, meer dan 1700 pagina's dik, uitgegeven. Het werk werd in het Duits (1774–1783) en in het Frans (1784) gepubliceerd. De tweede druk van het Russische origineel verscheen onder redactie van Ozereckowsky in 1821 en 1822. De tekst werd uitgegeven door de Academie in Sint-Petersburg.

Lepyokhin was gestorven voordat het vierde deel van zijn werk kon worden gepubliceerd. Deze werd onder redactie van Ozereckowsky uitgegeven. De notities van Lepyokhin eindigen op pagina 82 met de beschrijving van de geschiedenis van het klooster Solowecky in Archangelsk. De rest van het 461 pagina's tellende boek is het werk van Ozereckowsky. In dit deel beschrijft hij zijn expeditie uit 1772 op het Kolaschiereiland en in de omgeving van Archangelsk.

In dit deel van het boek geeft Ozereckowsky een gedetailleerde beschrijving van Nova Zembla (Novaja Zemlja). Hijzelf was nooit op het eiland. Hij wilde wel dolgraag naar Nova Zembla, maar hij was bang voor de reis, zoals hij schreef: „*Но, не имѣя способнаго къ такому пути судна и видя на морѣ жестокія бури, оставилъ мое намѣреніе*” [ik had geen geschikt schip voor de reis en vanwege de wilde zeestormen heb ik alle hoop laten varen]. Voor de beschrijving heeft hij gebruik gemaakt van informatie van twee latere buitengewone leden van de academie, van Aleksandr Ivanovich Fomin uit Archangelsk en van Wasily Wasilyevich Krestyinin. Op basis van hun gegevens schreef hij over de ligging, over de rivieren, meren en bergen van Nova Zembla. Verder berichtte hij over het weer, over flora en fauna, de bewoners, hun werk en tenslotte gaf hij een historisch overzicht van het eiland (pp. 123–152).

Bij deze beschrijving werd in 1788 informatie van lokale vissers door Ozereckowsky toegevoegd. Een van de informanten was een schipper uit Mezen, Fedor Ippolitow Rachmanin, die in Archangelsk de medewerker was van Ozereckowsky. Rachmanin werd op 17-jarige leeftijd visser en hij voer al 40 jaar op zee toen hij aan Ozereckowsky zijn verhaal vertelde. Hij was op Spitsbergen en in Siberië, en voer tot aan de rivier Jenisei. Hij heeft 26 keer op Nova Zembla overwinterd. Hij kon lezen en schrijven. Er was niemand onder de zeelui die zoveel over Nova Zembla wist, speciaal over de zuidkant van het eiland, schreef Ozereckowsky. Op basis van de gegevens van Rachmanin heeft Ozereckowsky de eerste gedetailleerde toevoeging gemaakt (pp. 152–181). De noordkant van het eiland kende een visser uit Mezen, Aleksei Ivanovich Otkoepsjikov op zijn duimpje. De 74-jarige visser was analfabeet en bevoer al sinds zijn 13de de IJzee. Hij voer

echter alleen in de zomer. Hij overwinterde nooit op Nova Zembla. Ozereckowsky kreeg van hem in juli 1788 in Archangelsk nieuwe informatie. Op basis hiervan schreef hij zijn tweede toevoeging in zijn boek (pp. 184–193).

In de eerste toevoeging is er een korte passage die over Nederlandse zeevaarders gaat. Hieronder geven wij deze passage in Nederlandse vertaling. De originele tekst bevindt zich in band vier, op pagina 178 tot 181.⁴

Nikolay Ozereckowsky

Nederlandse walvisvaarders bij Nova Zembla

De ondernemingen van de Nederlanders van 1594, 1595 en 1596 om een passage te vinden naar Indië via de IJszee stelde deze buitenlanders in de gelegenheid ons eiland Nova Zembla te leren kennen.

Het eiland hebben de Nederlanders uit eigen ervaring gekend omdat ze in 1596 in Sporij navolok⁵ hebben overwinterd. In de bovengenoemde drie jaar waren dertien Nederlandse schepen op zoek naar een zeeweg naar de Stille Oceaan. De kloeke schippers hebben het niet verzuimd de eigenaardigheden van het eiland te beschrijven.

De Nederlanders, een wakker en verstandig volk als het gaat om voordelen in de handel, hebben zich toen al gerealiseerd hoeveel walvissen in de buurt van Nova Zembla waren.

Hoewel de Nederlanders kort erna Nova Zembla hebben verlaten omdat het vinden van een passage via de IJszee naar het rijke Indië hopeloos bleek, toch kwamen ze later terug naar Nova Zembla voor de lucratieve walvisvangst.

Wanneer de Nederlanders precies begonnen waren met de walvisvangst bij Nova Zembla, is onbekend. Schriftelijke overleveringen in Russische vertaling ontbreken hierover. Maar dat ze er waren en hoe het afliep, is duidelijk.

Twee vissers uit Mezen, Rogatsjow en Joeskow⁶ hebben eenstemmig beweerd en dat hebben ze aan Rachmanin⁷ verteld, dat ze de Nederlandse walvisvaarders aan de kust van Nova Zembla hebben gezien. In het seizoen van de walrusjacht hebben de bovengenoemde Russische vissers de Nederlanders ontmoet en hebben van hen enkele Nederlandse namen van de bergtoppen op Nova Zembla geleerd.⁸

Rachmanin, beweerde op basis van het verhaal van de genoemde twee vissers, Rogatsjow en Joeskow dat de laatste Nederlandse walvisvaarders ongeveer zestig jaar vóór 1788 overwinterden op Nova Zembla.

In die tijd, dus rond 1728 werd er met Russische schepen, die door Nederlandse walvisvaarders werden gehuurd, naar Spitsbergen gevaren om er met staatsteun op walvissen te jagen, maar ze deden dat met groot verlies.

De Nederlanders hebben hun onuitwisbare sporen van de walvisvangst op Nova Zembla achtergelaten. Op drie plekken op Nova Zembla zijn er tot op heden sporen van traankokerijen te vinden: bij het grote Herteneiland,⁹ bij het grote Britvineiland¹⁰ en bij Kaap Kabanowo.

Op alle drie plekken zijn er putten te vinden. Ze zijn allemaal rond, en hun omtrek is ongeveer vijf sazjen¹¹ hun diepte is anderhalf arsin.¹² De putten zijn met Nederlandse witte bakstenen gemetseld, en met kleine stenen omgeven. De hoogte hiervan is ongeveer twee arsin en tussen de stenen zijn er luchtgaten.

Dit kan niet het werk van Russische vissers zijn omdat ze de traan nooit op Nova Zembla gingen koken. Hetzelfde geldt voor alle andere jagers en vissers van vroeger.

De onwetendheid van de Russische handelaars in Archangelsk maakte het niet mogelijk de walvisvangst op Nova Zembla bekend te maken, hoewel het Nederlandse voorbeeld liet zien dat het wel mogelijk was.

De stad Archangelsk heeft vanaf 1748 voor twintig jaar een vergunning uitgegeven voor de verwerking van traan voor één enkele persoon. Wijlen graaf Petr Iwanowitsj Soewalow,¹³ had misschien een poging gewaagd voor de walvisvangst bij Nova Zembla als hij de praktijken van de Nederlanders had gekend.

De oud-gouverneur van Wologda, Aleksei Petrowitsj Melgoenow¹⁴ probeerde rond 1781 een handelsmaatschappij voor de walvisvaart op te richten voor Spitsbergen, maar deze onderneming, die oorspronkelijk onder leiding van buitenlanders had moeten staan, mislukte. De oorzaak hiervan was dat voor het opstarten van de onderneming een deposito van vijftigduizend roebel nodig was.

In 1786 had zijn excellentie, graaf Aleksandr Romanowitch Woroncov¹⁵ nieuwe perspectieven geopend voor de handel. Op de zee van Moermansk startte hij met weinig geld en zonder buitenlandse hulp de walvisvaart op. Deze eerste poging van de Russische walvisvaart op eigen krachten, die ik in verband met Nova Zembla reeds beschreven heb,¹⁶ maakten de aandeelhouders mogelijk, die niet meer kosten maakten dan vijfhonderd roebel.

Voor de walvisvaart van Moermansk kan de walvisvaart bij Nova Zembla een voorbeeld zijn. Onze sterke, moedige en ijverige walvisvaarders zijn er altijd klaar voor.

De mensen van Mezen zouden volgens Rachmanin graag aan walvisvaart doen, maar ze hebben geen uitrusting. En deze hangt af van de handelaars van Archangelsk, die volgens de voorrechten die ze van Hare Majesteit de keizerin, Catherina II hebben gekregen. Volgens deze zijn ze verplicht meer te doen voor de binnenlandse en buitenlandse handel dan hun voorgangers deden en moeten hierdoor bijdragen tot het welzijn van ons vaderland.

Abraham Speeck: Deense traankokerij op Spitsbergen (1634)

Nederlandse walvisvaarders

De vraag is natuurlijk, hoe de Nederlandse walvisvaarders in de buurt van Nova Zembla een voor hun iconische plek van mislukte expedities kwamen. De walvisvaart in Nederland begon in 1612, toen twee Nederlandse schepen naar Spitsbergen voeren om walvissen te vangen. De eilanden werden door Willem Barentsz (1550–1597) tijdens zijn expeditie van 1596 ontdekt. De bekende zeevaarder, cartograaf en ontdekkingsreiziger leidde drie expedities (in 1594, 1595 en 1596) om een noordoostelijke doorvaart naar Azië te vinden. De zuidelijke route langs de westkust van Afrika en Kaap de Goede Hoop vond men vanwege kapers, de vijandelijke Portugese schepen en het tropische klimaat veel gevaarlijker en even onbekend als de noordelijke route. Daarom werden er achter elkaar drie expedities gestart, maar ze hadden geen succes. Ze kwamen vanwege de strenge winter en de toegevroren zee niet verder dan Nova Zembla. Na de derde expeditie werden verdere pogingen gestaakt, omdat inmiddels Cornelis de Houtman (1565–1599), de leider van de eerste schipvaart (1595–1597) via de zuidelijke route Azië bereikt had en met zijn gehavende vloot ook nog naar Nederland terugkeerde. De weg naar Azië was dus open. De expedities van Barentsz hadden weliswaar niet het gewenste effect, maar leverden wel een

schat aan maritieme informatie op. Op de derde reis werden Bereneiland en Spitsbergen ontdekt en er werd vastgesteld dat er bij die eilanden grote hoeveelheden walvissen en walrussen aanwezig waren.¹⁷

De eerste Nederlandse pogingen om walvissen te vangen waren in vergelijking met andere Europese volkeren aan de late kant. In Scandinavië was de walvisjacht reeds rond 10.000 voor Christus bekend en in Baskenland, in de Golf van Biskaje waren de Basken al in het stenen tijdperk bezig met walvisvangst.¹⁸ De Nederlanders hadden van walvisvangst nog geen kaas gegeten, maar wisten wel dat er veel geld in zat. De vraag naar olie en vetten was toen namelijk groot in Europa. De reden was simpel: de bevolking was in de 16de eeuw sterk gegroeid en er was behoefte aan graan. De boeren gingen dus in plaats van koolzaad en lijnzaad, waarvan traditioneel olie werd geperst, op hun velden graan verbouwen. De basis van de plantaardige olie werd dus sterk minder, maar de behoefte aan vet steeg, vooral voor de verlichting van huizen (olielampen), om zeep te maken en ook als smeermiddel. Men moest dus in plaats van plantaardige vetten en andere alternatieven zoeken, die goedkoop grote hoeveelheden opleverde. Men dacht deze bij de walvissen gevonden te hebben.¹⁹ De commerciële walvisvangst leverde veel geld op. Zoals de onbekende dichter uit 1779 over de walvisvaarders schreef:

’Wie zou niet doen sijn best om dus een dier te vangen,
Waer aen zoo menigte van schoon Ducaeten hangen?’²⁰

Dat de walvistraan wezenlijk goedkoper was dan plantaardige olie, en daarom als lampolie graag werd benut, komt ook in de literatuur voor. De auteur en directeur van de Amsterdamse Schouwburg, Willem Dirckszoon Hooft (1594–1658) liet in zijn klucht *Door-trapte Meelis de Metselaer* uit 1623 één van zijn personages, Griet uitroepen:

’Jae wel wat beleef ick al inme ouwe daghen
Daers de Oly op het half pijngje ien hiele blanck op e slaghe
Daer van nam ick in de plaets moeytjes groenlantse Walvis traen,
Die comtme vry wat minder als d’ooly te staen,
En indiense so duer blijft mien ick altijd traen in me lamp te gebruycke,
En ofse segghen datse stinckt nochtans kan ick dat niet wel ruycke.’²¹

Het was echter niet makkelijk een walvis te vangen. Het ontbrak aan eigen ervaring en daarom hadden Nederlandse walvisvaarders hulp uit het

buitenland nodig. Er werden harpoeniers uit Baskenland ingehuurd en zo gingen ze op jacht. Het was blijkbaar een succes, want twee jaar later werd het Noordse Compagnie (1614–1642)²² opgericht en het kreeg het alleenrecht van de Staten Generaal om te gaan vissen in Arctische wateren. Na 1642 werd de walvisvaart vrijgegeven en elke schipper kon op eigen risico op walvisjacht uitgaan. Dat deden ze vooral bij Spitsbergen, bij Bereneiland en voor de kust van Jan Mayen.²³ Maar het jachtgebied van de Nederlandse walvisvaarders strekte zich uit van Groenland in het westen tot Nova Zembla in het oosten. Deze bezigheid was niet ongevaarlijk. Men ging voor de kust in sloepen achter walvissen aan, met vier roeiers, een stuurman en een harpoenier. Als er een walvis werd gesignaleerd, roeide men in de richting van het enorme zoogdier, de harpoenier gooide zijn harpoen naar de walvis en als het raak was, trok het beest de boot met de lijn die aan de harpoen bevestigd was met zich mee. Het kon voorkomen dat de sloep kenterde, het gewonde dier de boot in stukken sloeg of de walvis de boot met mannen en al de diepte introk. Als het niet gebeurde, wachtten de mannen tot het dier vermoeid raakte en ze dichterbij konden komen.

Cornelis de Man: Traankokerij bij het dorp Smerenburg (1639)

Met een lans gaven ze hem de genadeslag en trokken de dode walvis aan land. Zoals de onbekende dichter het in 1719 beschreef:

'Sa lustig roept hem na sijn gat,
Eer dat hy kiest het hase-padt,
Daer krijgt hy een harpoen in't lijf,
Byget hy loopt geweldig stijf,
Daer krijgt hy lenssen steecken,
Hy is bezweecken.'²⁴

Op het strand of op het schip werd het dier van zijn speklaag ontdaan, het spek werd in stukken gesneden en er werd in grote ketels traan van gekookt. Maar ook de beenderen en baleinen of hoornplaten van de walvis werden gebruikt. De verwerking van de gedode walvissen gebeurde voornamelijk op de eilanden. Bij Spitsbergen was op het eilandje Amsterdam de meest bekende traankokerij: Smerenburg. Hier werd spek van de walvissen tot traan verwerkt. Het vet werd in vaten gevuld en op de schepen geladen. De walvisvaarders voeren in konvooi richting Nederland. De walvisvangst was seizoenarbeid. In de Arctische wateren was men alleen in de zomer met walvisjacht bezig. De schepen vertrokken in de lente en keerden ten laatste in oktober weer terug in de Nederlandse havens. De winters waren in het noorden veel te streng en de zee was vanwege het drijfijz gevaarlijk. Overwinteren was haast onmogelijk. In 1633 en 1634 probeerden wel groepen blijvers de strenge winter door te komen, maar op enkele mensen na ging iedereen dood van de kou. Men moest dus in de zomermaanden zo veel mogelijk dieren doden om de onderneming rendabel te houden. Vanwege het verminderde aantal walvissen in het gebied ging men vanaf 1670 over tot de ijsvisserij. Aan de rand van het pakijz waren veel walvissen te vinden, maar de jacht op deze dieren op zee met pakijz was erg gevaarlijk.

1777 was een rampjaar voor de Nederlandse walvisvaart. Een groot aantal Nederlandse schepen ging verloren, de bemanning dreef op ijsschotsen op zee. Een groep besloot naar Groenland te lopen waar ze inheemsen ontmoetten. Verschillende zeelui werden door de inheemsen gedood,²⁵ maar dankzij een Deense koopman keerden enkele overlevenden in 1778 terug naar Nederland.²⁶ Aan het einde van de 18de eeuw ging het met de walvisvaart bergafwaarts. De ramp van 1777 was al een grote slag voor de walvisvaart, maar de vierde Engelse oorlog (1780–1784) en de sterke concurrentie maakten een einde aan de ooit lucratieve onderneming.²⁷

Na de Tweede Wereldoorlog bloeide de Nederlandse walvisvaart nog even op, maar in 1964 was het definitief afgelopen met de jacht op de toen al sterk gedecimeerde reuzen der zeeën.

Conclusie

De Nederlandse walvisvaart van de 17de en 18de eeuw was een commerciële onderneming. De walvisvangst was in vergelijking met de haringvisserij altijd klein gebleven, maar liet zijn sporen achter in de Arctische wateren. Resten van nederzettingen en traankokerijen werden door archeologen in Smerenburg gevonden. Ook in de schilderkunst vindt men doeken over de walvisvaart. De meest bekende is misschien *De traankokerij van de Amsterdamse kamer van de Noordse Compagnie op Smerenburg* een schilderij van Cornelis de Man (1639) gebaseerd op het schilderij *Deense traankokerij* van de Nederlandse kunstenaar Abraham Speeck uit 1634. Zoals uit het bovenstaande bleek, liet de walvisvangst ook in de literatuur sporen achter. Maar je vindt ook teksten over de Nederlandse walvisvaart op ongebruikelijke plekken, waar je het niet zou verwachten, zoals in Russische teksten van een expeditie die vanwege de Venusovergang van 1769 plaatsvond. Deze tekst is een belangrijke bron van Nederlandse aanwezigheid op Nova Zembla in de 17de–18de eeuw.

Noten

- ¹ Over leven en werk van Lepyokhin zie: Fradkin, *De reizen van I. I. Lepyokhin*, N. Y. Ozereckowsky en V. F. Zoejev, 5–46; Lukina, *Ivan Ivanovich Lepyokhin*; Sokolov – Parnes, *Ivan Ivanovich Lepyokhin*; Trutnev, *De baanbreker*.
- ² Over de expeditie zie: Aleksandrovskaya – Shirokova – Romanova, M. V. Lomonosov en de academie-expedities van de 18de eeuw; Gärtner, 'Pallas, Peter Simon.'; Gnucheva, Stukken over de geschiedenis van de expedities van de Russische Academie der Wetenschappen uit de 18de–19de eeuw, 95–108; De afdeling geografie van de Russische Academie der Wetenschappen in de 18de eeuw, 9–102; Golovnov – Kisser, Het volkenkundige beeld van het rijk in de werken van P. S. Pallas en J. G. Georgi, 59–69; Kisser, De reis van J. P. Falck en J. G. Georgi in het Russische Rijk (gebaseerd op hun reisdagboeken), 53–60; Kozlov, Rusland open voor de wereld: academische expedities, 1768–1774; Noskova, 'Johann Peter Falck – de volgeling van Linné in Rusland.', 1103–1106; Shirokova – Aleksandrovskaya, 'De leerlingen van Karl Linné in Rusland: J. P. Falck en J. G. Georgi.', 269–281.

- ³ *De heer Iwan Lepechin, Doctor van de Medicijnen en van de Academie der Wetenschappen te Sint-Petersburg, Adjunkt, Dagboek van de Reis door verschillende Provincies van het Russische Rijk*
- ⁴ Te raadplegen op het internet: https://runivers.ru/upload/iblock/302/Lepehin_ch4.pdf
- ⁵ Спорый наволок. Op het noordoostelijk punt van Nova Zembla. Zie hierover: *Дневныя записки* 4: 155–156.
- ⁶ David Rogatsjow (Давыд Рогачев) en Afanasij Jusjkow (Афанасий Юшков). Zie hierover: *Дневныя записки* 4: 154.
- ⁷ Fedor Ippolitow Rachmanin, de tweede informator van Ozereckowsky. Zie boven.
- ⁸ Ozereckowsky schrijft dat de namen *Trost Eck* en *Eck Begierde* (Russisch: *мысль Утешения* en *мысль Желания*) nog van de Nederlanders afkomstig is die in de 16de eeuw hier aanwezig waren. (*Дневныя записки* 4: 124).
- ⁹ Большой Олений остров.
- ¹⁰ Бритвин остров.
- ¹¹ Oud-Russische lengtemaat: 2,13 m. De zee-sazjen is 1,83 m.
- ¹² Oud-Russische lengtemaat: 0,71 m.
- ¹³ Graaf Petr Iwanowitsj Sjoewalow (Russisch: Пётр Иванович Шувалов) (1711–1762) generaal, minister, senator, uitvinder. Een van de meest invloedrijke mensen aan het hof van tsarina Elisabeth. Meerdere hervormingen waren met zijn naam verbonden, bv het begin van de algemene landmeting, de verdeling van het land in militaire wervingsdistricten, de opheffing van binnenlandse tolgrenzen, de oprichting van een Russisch banknetwerk, de modernisering van de artillerie, oprichting van fabrieken. In 1748 kreeg Sjoewalow het pachtrecht van vetproductie in Archangelsk en op het Kolaschiereiland voor een periode van twintig jaar en kreeg er een ruime staatslening voor van 6000 roebels. Tegelijk kreeg hij de walvisjachtrechten op Groenland. Hij maakte er rendabele ondernemingen van. Later kocht hij ook de zeehond-jachtrechten op het Ladogameer.
- ¹⁴ Aleksei Petrowitsj Melgoenow (Russisch: Алексей Петрович Мельгунов) (1722–1788), geheimraad, militair, belangrijke figuur van de Verlichting in Rusland. Hij werkte mee aan de hervormingen van de rechtspraak en het onderwijs, hij was directeur van de alcoholstokerijen van de overheid, hij was oprichter van een theater en een drukkerij. Vanaf 1777 was hij de gouverneur van Jaroslawl, vanaf 1780 ook van Wolgda (toen hoorde ook Archangelsk bij het gouvernement). Hij voerde de modernisering van Jaroslaw door, steunde de onderwijshervorming, richtte scholen en een tijdschrift op. Hij was een filantroop, richtte tehuizen voor de arme behoeftigen op.
- ¹⁵ Aleksandr Romanowitsch Woroncow (Russisch: Александр Романович Воронцов) (1741–1805), was vanaf 1773 de voorzitter van de handelsraad, vanaf 1779 senator, vanaf 1802 kanselier van het rijk, de leider van de Russische diplomatieke dienst. Hij steunde het bondgenootschap met Engeland en Oostenrijk tegen Napoleon. Medewerker van de eerste grondwet in Rusland.
- ¹⁶ Woroncow was in 1786 in het gouvernement van Archangelsk en probeerde op basis van de ervaringen van walvisvaarders op het Kolaschiereiland de walvisjacht op Nova Zembla nieuw te organiseren. (*Дневныя записки* 4: 139).

- ¹⁷ Korteweg, *Maritieme geschiedenis*, 93.
¹⁸ Whippe, *De walvisvaarders*, 43.
¹⁹ Noordervliet, 'Op de zeeff van de tijd' een geschiedenis van Nederland, 56.
²⁰ J.A.S. Stradavits *reyse ter walvis-vangst*, 16
²¹ Hooft, *Door-trapte Meelis*, 74.
²² Ook Compagnie van Spitsbergen en later Groenlandse Compagnie genoemd.
²³ Daalder, *Maritieme geschiedenis van Nederland*, 80.
²⁴ *De nieuwe vermeerderde Groenlantse walvisch-vanghst, ofte Amsterdamse Y-stroom*, 4.
²⁵ Hylkens, *Merkwaardig verhaal van Reinier Hylkes*, 4.
²⁶ Daalder, *Maritieme geschiedenis van Nederland*, 81.
²⁷ Ibidem.

Bibliografie

- Aleksandrovskaya, O. A. – Shirokova, V. A. – Romanova, O. S. [Александровская, О. А. – Широкова, В. А. – Романова, О. С.] 2011. *М. В. Ломоносов и академические экспедиции XVIII века*. [М. В. Lomonosov en de academie-expedities van de 18de eeuw]
http://arran.ru/data/collections/col4_.pdf
- Daalder, Remmelt 2004. *Maritieme geschiedenis van Nederland*. Amsterdam/Zutphen: Stichting Nederlands Scheepvaartmuseum/ Walburgpers.
De nieuwe vermeerderde Groenlantse walvisch-vanghst, ofte Amsterdamse Y-stroom. 1719. Amsterdam: Erven van de Weduwe van Gijsbert de Groot en Antony van Dam.
- Fradkin, N. G. [Фрадкин, Н. Г.] 1948. *Путешествия И. И. Лепехина, Н. Я. Озерецкого, В. Ф. Зуева*. [De reizen van I. I. Lepyokhin, N. Y. Ozereckowsky en V. F. Zoejev] Москва: Географиз. 5–45.
<https://elib.rgo.ru/safe-view/123456789/229495/1/MTgyMDA3MDJfRnJhZGtpbiwgTmF1bSBHcmInb3InZXZpY2ggKDE5MDQtMTk4NykuIFB1dGVzaGVzdHYucGRm>
- Gärtner, Rainer W. 2001. 'Pallas, Peter Simon.', *Neue Deutsche Biographie* 20: 14–16.
<https://www.deutsche-biographie.de/pnd118591371.html#ndbcontent>
- Gnucheva, V. F. [Гнучева, В. Ф.] 1940. *Материалы для истории экспедиций Академии наук в XVIII и XIX веках. Хронологические обзоры и описание архивных материалов*. [Stukken over de geschiedenis van de expedities van de Russische Academie der Wetenschappen uit de 18de 19de eeuw. Chronologische overzicht en beschrijving van de archief-

- stukken] Труды Архива АН СССР. Вып. 4. Издательство АН СССР, Москва – Ленинград. <http://ranar.spb.ru/rus/books1/id/55/>
- Gnucheva, V. F. [Гнучева, В. Ф.] 1946. *Географический департамент Академии Наук XVIII в.* [De afdeling geografie van de Russische Academie der Wetenschappen in de 18de eeuw] Труды Архива АН СССР. Вып. 6. Издательство АН СССР, Москва – Ленинград. 9–102. <http://ranar.spb.ru/rus/books1/id/53/>
- Golovnov, A. V. – Kisser, T. S. [Головнёв, А. В. – Киссер, Т. С.] 2015: Этнопортрет империи в трудах П. С. Палласа и И. Г. Георги. [Het volkenkundige beeld van het rijk in de werken van P. S. Pallas en J. G. Georgi] *Уральский исторический вестник* 48/3: 59–69. [http://uralhist.uran.ru/pdf/UIV_3\(48\)_2015_Golovnev_Kisser.pdf](http://uralhist.uran.ru/pdf/UIV_3(48)_2015_Golovnev_Kisser.pdf)
- Hoof, W. D. 1999. *Door-trapte Meelis* en Noozeman, J. *Lichte Klaartje*. Uitgegeven door Arjan van Leuvensteijn en Jeanine Stuart. Stichting Neerlandistiek VU Amsterdam, Nodus Publikationen Münster.
- Hylkens, Reinier 1779. *Merkwaardig verhaal van Reinier Hylkes, als matroos, met het schip de Hopende Visser commandeur Volkert Jansz, ten jare 1777, na Groenland uitgevaren op de walvisvangst, en aldaar met 9 andere schepen verongelukt*, Amsterdam: Nicolaas Byl.
- Jastrebov, Yevgeni [Ястребцев, Е.] 1896–1918. Озерецковский, Николай Яковлевич. [Ozereckowsky, Nikolai Yakovlevich] *Русский биографический словарь в 25 томах*. Том 12. Санкт-Петербург – Москва. 181–184.
- J.A.S. 1779. *Stradavits reyse ter walvis-vangst. Gedaen en rymsgewys beschreven door J.A.S. chirurgyn op het schip Zaandykker Hoop onder commandeur d' heer S. Timmer in 't jaer ons Heere M. D. CC. LXXIX*. Antwerpen: P. J. Parys.
- Kisser, T. S. [Киссер, Т. С.] 2016. Путешествие И. П. Фалька и И. Г. Георги по Российской империи (по материалам дневников). [De reis van J. P. Falck en J. G. Georgi in het Russische Rijk (gebaseerd op hun reisdagboeken)] *Уральский исторический вестник* 51/2: 53–60. [http://uralhist.uran.ru/pdf/UIV2_\(51\)_2016_Kisser.pdf](http://uralhist.uran.ru/pdf/UIV2_(51)_2016_Kisser.pdf)
- Korteweg, Joke (red.) 2009. *Maritieme geschiedenis*, Rotterdam/Zutphen: Maritiem Museum Rotterdam/Walburgpers.
- Kozlov, S. A. [Козлов, С. А.] 2001. *Россия, открывшаяся миру: академические экспедиции 1768–1774 гг.* [Rusland open voor de wereld:

- academische expedities, 1768–1774] Санкт-Петербургский университет, Санкт-Петербург. <http://old.journal.spbu.ru/2001/29/23.html>
- Lukina, T. A. [Лукина, Т. А.] 1965. *Иван Иванович Лепёхин*. [Ivan Ivanovich Leryokhin] Москва – Ленинград: Наука.
<https://www.twirpx.com/file/1400474/>
- Noordervliet, Nelleke 1999. *'Op de zeef van de tijd' een geschiedenis van Nederland*. Amsterdam/Zwolle: Rijksmuseum/Waanders.
- Noskova, O. L. [Носкова, О. Л.] 2007. 'Иоганн Петер Фальк – последователь Карла Линнея в России.' [Johann Peter Falck – de volgeling van Linné in Rusland] *Известия Самарского научного центра РАН* 9/4: 1103–1106.
http://www.ssc.smr.ru/media/journals/izvestia/2007/2007_4_1103_1106.pdf
- Shirokova, V. A. – Aleksandrovskaia, O. A. [Широкова, В. А. – Александровская, О. А.] 2019. 'Ученики Карла Линнея в России: И.-П. Фальк и И.-Г. Георги.', [De leerlingen van Karl Linné in Rusland: J. P. Falck en J. G. Georgi] In: В. А. Брылёв (гл. ред.), *История и современное состояние географических исследований Нижнего Поволжья*. Волгоград: Издательство Фортресс. 269–281.
<http://ihst.ru/wp-content/uploads/2019/10/Geog-issl-Nizh-Pov-2019.pdf>
- Sokolov, V. E. – Parnes, Y. A. [Соколов, В. Е. – Парнес, Я. А.] 2001, 2002: *Иван Иванович Лепёхин*. [Ivan Ivanovich Leryokhin] Биология. Новости науки.
20:https://bio.1sept.ru/view_article.php?ID=200202006;
21:https://bio.1sept.ru/view_article.php?ID=200202106
- Trutnev, I. A. [Трутнев, И. А.] 1992. *Первопроходец. К 190-летию со дня смерти И. И. Лепёхина*. [De baanbreker. 190 jaar geleden overleed Ivan Ivanovich Leryokhin] Вестник РАН. 74–86.
http://www.ras.ru/publishing/raserald/raserald_articleinfo.aspx?articleid=80d7c42e-daa3-43e5-b759-1055dd5f9f41
- Whippe, A. B. C. 1982. *De walvisvaarders*. Amsterdam: Time-Life Books.